

Tatar Dilinde Halıcılık ve Dokuma Terimleri

Vocabulary of Carpet Production and Weaving in the Tatar Language

Feride TAGİROVA*
Olga BYATİKOVA**

ÖZET

Tarihçilerin ve arkeologların dediklerine göre Mogol saldırılarından önceki Bulgar'da el sanatları çok gelişmiştir. Dokuma işleri ve halıcılık da bunlardandır. Sanat tarihçisi F. Veliev Bulgar'da arkeolojik kazılarda halıcılık, yün ve keten işleme aletleri bulunduğunu bildirmektedir. Tatar dilinde halı terimlerinin çokluğu, yaygınlığı, çeşitliliği de halıcılık sanatının Tatar halkında eskiden beri bilindiğini açıkça göstermektedir. Tatarlarda havlı dokumalar üretme geleneği çeşitli sebeplerden dolayı bugüne kadar ulaşmamıştır. Düz, havsız dokuma daha çok yayılmıştır. Terimler örneğinde de bunu görebiliriz: kelimelerin çoğu kilim türlerini adlandırmaktadır. Tatar ağızları konumuza ait terimlerle ayrıca zengindir. Örnek olarak, *adawa*, *тулак*, *йанма*, *дурьга* kelimeleri ayrı ağızlarda kilim türleri adlandırmalarıdır. Tatar dilinin halıcılık ve dokuma terimleri sisteminde eş anlamlı, çok anlamlı sözcükler yaygındır. Terimlerin kullanıma ve yaygınlık alanını inceleyip türlü bölgelerde bu tür el sanatının yaygınlık alanını da belirlemek mümkündür. Terimlerin çoğu Tatar dilinin kendi söz varlığına aittir, ama alınma sözcükler de kullanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tatar dili, halıcılık, terimler, varyantlar, etimoloji.

ABSTRACT

According to historians and archaeologists, in the Bulgar state handicraft was developed before the Mongol conquests. This also applies to weaving and carpet making. According to art historian F. Valeeva, proof of this were the tools of carpet weaving, spinning and weaving, discovered during archaeological excavations of Bulgaria. The abundance of carpet terms in the Tatar language, their diversity and prevalence show us that the tradition of carpet weaving existed among the Tatars from the earliest times. But for some reason the tradition of the pile materials almost did not reach present days.

Smooth, lint-free materials are spread much more. It can be seen more clearly with the example of terms: many of the lexemes represent types of kilims. The Tatar language dialects are especially rich in lexemes of the subject. For example words like *adawa*, *tuлак*, *yapma*, *diruga* are the names of kilims in different dialects. In the Tatar language terminology of weaving and carpet making synonymy and polysemy are widespread. Most of the lexemes belong to the Tatar language vocabulary, although there are loanwords.

Keywords: The Tatar language, carpet weaving, terms, variants, etymology

Türk dillerinde halı ve kilim türlerini adlandıran terimlerin çokluğu, çeşitliliği, geniş kullanımda yaygınlığı halıcılık sanatının Türk halklarında çoktan beri malum olduğunu açıkça göstermektedir. Halı ve kilimler vakit ve çevre etkisine pek dayanıklı malzeme olmadığı için bizim zamana kadar ulaşanları seyrek-

* Doç. Dr., Tataristan İlimler Akademisi, Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Lexikografi (Sözlük) Bölümü, Kazan, Tataristan, Rusya, e-posta: feride2412@mail.ru

** Doç. Dr., Tataristan İlimler Akademisi, Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Lexikografi (Sözlük) Bölümü, Kazan, Tataristan, Rusya, e-posta: olgan_77@mail.ru

Foto 1. Pazark kurganından keçe üzerinde aplikasyon (İz glubini stoletiy'dan).

Foto 3. Pazark kurganından düyümlü tüylü yün halı (İz glubini stoletiy'dan)

tir. Bunun için en eski devirler hakkında hüküm vermek zordur. Ama bir çok tarihçinin ve arkeologların dediklerine göre Türk halklarında halıcılık ve dokuma sanatlarının eskiden çok gelişmiş olduğunu ispatlayan olgular vardır. Bunun gibi, Türk halklarının ortak ana vatanı sayılan Altay'da arkeolojik kazılar sırasında başka arkeolojik malzemelerle birlikte bulunan halıları gösterebiliriz. Pazark kurganında bulunmuş yaygılar içinde bir kaç teknikle yapılmışları vardır: keçe üzerinde aplikasyon (Foto 1.), kilim üzerinde aplikasyon (Foto 2.), düğümlü havlı yün halı (Foto. 3), düğümlü kırılmış yün halı (Foto 4).

Foto 2. Pazark kurganından kilim üzerinde aplikasyon (İz glubini stoletiy'dan)

Foto 4. Pazark kurganından düyümlü kırılmış yün halı (İz glubini stoletiy'dan)

Tatar halkının yaşamında da halılar ve kilimler eskiden beri büyük bir önem taşımaktadır. Çağımızda halıcılık önceki gibi yaygın olmadığı için Tatarlara gelenek dışarıdan girmiş fikri de yaşamaktadır. Hemen belirtmek gerekiyor ki, geleneğin ticaret objekti olarak öbür halklardan alındığı söz konusu bile değil, aksine söz Tatarlar arasında yaşayan halıcılık ve dokuma geleneği hakkında olmalıdır ve bunun için esas da vardır. Mesela, A. Lihachev Moğol saldırılarından önceki İdil Bulgarlarının sanatında kendir ve keten eğirleme, yün eğirleme ve dokumacılık gibi el sanatlarının çok gelişmiş olduğunu söylüyor. 'Bulgar

Foto 5. Çizme. Geleneksel Tatar deri mozaiki.

ve Biler şehirleri civarında bulunmuş özel aletler bunu delili' fikrindedir¹. Sanat tarihçisi F. Veliev de arkeoloji bilgilerine dayalı olarak 'arkeolojik kazılar sırasında tüylü halılar yapma işinde kullanılan özel kancalı iğnelerin bulunması Bulgarlarda halıcılık sanatının da bilindiğine raslamaktadır' fikrini ileriye sürdüyör². Öbür bir hizmetinde de yazdığı gibi 'halıcılık sanatı – göçebe halkların yaşantısı için tipik bir olaydır. O, kesinlikle, Kazan Tatarlarının Bulgar öncesi dönemlerde yaşayan atalarının sanatında ve yaşamında önemli bir yere sahip olmuştur ve Tatarların sanatında eski göçebelik kültürünün kalıntısı olarak korunmuştur'³.

Araştırmacılar halıcılık geleneğinin Türk halıkları için ortak olduğunu, zaten el sanatları çeşitlerinin biri birine büyük etkisi olduğunu göstermektedirler: 'taş ve tahta üzerine oyma, dokumacılığın çeşitli türleri, ipek ve altın iplikle fisto işleme, ağaç, taş ve siva üzerinde duvar resimleri – bunlar hepsi Kazan Tatarlarının Orta, Ön ve Küçük Asya, Kafkasya ve Rusya halklarıyla olan kültür ilişkilerini yansıtmaktadır'⁴. Bu ilişkilerin izleri ayrıca ornamentlerde görülmek-

tedir. Örneğin Pazarık kurganında bulunmuş keçe üzerindeki aplikasyon ile Tatarların geleneksel deri mozaikini karşılaştırma ornametlerin aynı kaynaktan geldiğini açıkça gösterir (Foto 1. ve Foto 5).

Dokumacılık ve halıcılık sanatına ait terimlere gelince Tatar dilinde onlar şimdiye kadar özel olarak dil bakımından incelenmemiştir. Dokumacılık ve halıcılık terimleri sözlüğü de yoktur. Bu makalemiz için sözcükleri konuyla ilgili ağız araştırmaları, etnografi, sanat çalışmalarından topladık, onlardan bazı terimlerin anlamlarını belirlemek için de yararlandık⁵.

Söz konusu kelimeler en eski terim sistemlerinden birisidir, çünkü onun oluşum devri umumtürk dönemine aittir. Bunun için halıcılık terimlerinin çoğu Türk dillerinin ortak söz varlığına aittir. Çağdaş Türk dillerinin alan terimlerini karşılaştırmak bunu açıkça gösterirdi.

Tatar dilinin dokumacılık ve halıcılık terminolojisinde sayı açısından halıları dokuma tekniği, kollarımı, malzemesi, formu v.b. nitelikleri bakımından belirleyen sözcükler çoğunluğu teşkil etmektedir. Kilimlerde ve dokumalarda rastlanılan bezeklerin adlarının sayısı da pek çok değil. Bunun üzerine F. Veliyev şöyle diyor: 'Nakışları adlandıran halk terimleri yok denecek kadar azdır. Bezekler yalnız süsleme olarak kabul edilir. Onların semantiği çoktan unutulmuştur.--- eşkenar dörtgen, kare gibi motifler bile (gök unsurlarının sembolik betimlenmesi), ancak dokuma tekniği ile ilgili olup sembolik anlam ifade etmek için kullanılmaz. Demek ki, çoğunlukla dekoratif rol oynayan pek çok bezeklerin adlarının olmayışının sebebi de bundan anlaşılır'⁶.

Kullanılış aktifliği açısından Tatar dilinin en önemli terimlerinden biri *келәм* 'kilim' sözcüğüdür. En geniş semantik kelime denilebilir, çünkü o yapım tekniği, kollarımı, ölçüsü, vb. niteliklerine göre ayırmadan kilim ve halıların hepsini adlandırmak için kullanılmaktadır. Aynı şekilde stil açısından da terimlerin en yansız sayılabilir, çünkü stillerin hepsinde de kullanılır. Etimolojisi hakkında araştırmacıların fikri farklıdır. Onların en yaygını da kelimenin Farsçadan alıntı olduğu. Ama R. Ahmetyanov, mesela, kelimenin aynı anlamda pek çok Türk dillerinde kullanıldığını vurgular ve umum Türk terim sayır⁷.

⁵ Bayazitova, F. S., *Nokrat söyleşe. Ruhi miras: gaile-könküreş hem yola terminologiyese. Fölklor*, Kazan: 'Dom peçati' neşr., 2006, 240 b.; Muhamedova, R. G., *Tatarı-Mışarı: İstoriko-etnograficeskoye İssledovaniye*, Kazan: Magarif, 2008, 295 s.; Safina F. Ş., «Tkatskiye Stani Tatar», *İz İstorii Kültürü i Bita Tatarskogo Naroda i Yego Predkov*, Kazan, 1976, s. 99-105; -----, F. Ş., «Beloye Branoye Tkaçestvo v Rayonah Zakazanya», *İz İstorii Kültürü i Bita Tatarskogo Naroda i Yego Predkov*, Kazan, 1976, s. 147-150; -----, F. Ş., *Tkaçestvo Tatar Povoljya i Urala*, Kazan: Fen, 1996, 205 s. v.b..

⁶ F. H. Valeyev, *age*, s. 122.

⁷ R. G. Ahmetyanov, *Tatar Telenen Kıskaçı Tarihi-etimologik süzleşe*, Kazan, Tat.kit.neşr., 2001, s. 100.

¹ A. F. Lihachev, *Btovıye Pamyatniki Velikoy Bulgarii – Trudi II Arheologiceskogo syezda*, T I, M., 1876, s. 5-6.

² F. H. Valeyev, *Narodnoye Dekorativnoye İskusstvo Tatarstana*, Kazan: Tatar. kn. izd.-vo, 1984, s. 104.

³ F. H. Valeyev, *Ornament Kazanskiñ Tatar*, Kazan: Tatar. kn. izd.-vo, 1969, s. 39.

⁴ F. H. Valeyev, *age.*, s. 130.

Foto 6. Dokuma tezgâhı

Foto 7. Kücü, kılıç, mekik.

Bunun gibi polifonksyonel başka bir terim de çağdaş Tatar dilinde *палас* 'palas'tır. Eskiden bu kelime el yapısı kaba dokuma anlamına gelmiş olmalıdır. Örneğin, K. Aliyeva eskiden Azerbaycan'da havsız kilimlerin bazılarında – palas ve cecimlerden erkekler ve bayanlar için giysiler dikildiğinden söz ediyor⁸. İdil boyu Türk halklarında da böyle bir gelenek yer almış olmalıdır. Eserini XII asırda kaleme alan büyük şair Kul Ali'nin 'Kıssa-i Yusuf' manzumesinden altta getirilen satırlar buna delil olabilir:

⁸ K. Aliyeva, *İstoki i Evolyutsiya Hudojestvennoy Kulturi Tyurkskih narodov: Materiali Mejdunarodnoy Naučno-praktičeskoj Konferentsiyı, Posvyaşşennoy 150-letiyı so Dnya Rojdeniya Pedagoga-prosvetitelıya, hudojnikı Ş.A. Tagirova (Kazan, 17-18 aprelyı 2008 g.)*, Kazan, 2009, s. 149.

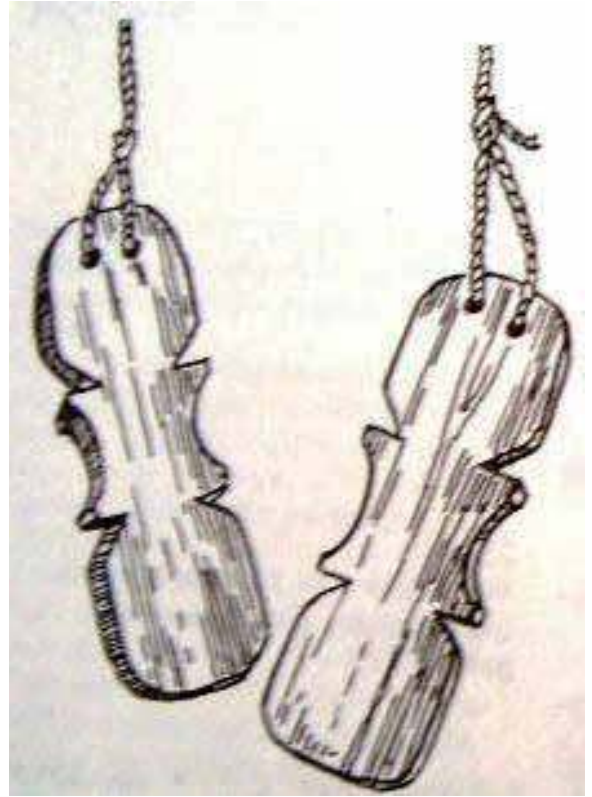

Foto 8. Taban (F.Ş. Safina'dan).

*Palasların çıkarıb, tun kiyürdi
Hem teyüden indirdi, at benderdi,
Uluglarge, keçeklerge hem belderdi:
'Hodavend, karvane Yusef!' – deyür imdi⁹.*

Parçada da görüldüğü gibi, *palas* kelimesinin anlamı değişir ve dokumayı değil giysiyi adlandırmaya başlar. Çağımız Tatar dilinde *palas* kelimesinin dediğimiz anlamı yoktur, anlam genişlemiştir ve bir çok anlamlara gelmektedir: el dokuması havsız kilim, yatak örtüsü, fabrikada üretilmiş ve döşemeye yayılan çok büyük halı, dar uzun yolluk vb.

Etimolojisine gelince *palas* kelimesinin Farsçadan alıntı olduğu söylenir. Ama bu kelimenin de *kilim* kelimesi gibi çok eskiden, aynı anlamda, pek çok Türk dillerinde yaygın olduğu için Türk asıllı olduğunu tahmin edebiliriz.

Yapı bakımından görüldüğü gibi konuya ait terimlerin çoğu Türk köklere Türk veya Tatar dilinin kendi yapım ekleri eklenerek üretilmiş olduğu şüphesizdir. Örneğin, *калак* [kalak], *тулак* [tulak], *йарма* [yarma], *кашма* [kaşma], *тырма* [tırma], *юллык* [yullık], *сулык* [sulık] vb.

Alıntılara seyrek rastlanılır. Onların çoğu, elbet, Rus diline ait. Mesela, *дарожкы* [darujkı] 'döşemeye atılan çok büyük halı, uzun dar yolluk' Rus dilindeki 'patika, dar yol' anlamını taşıyan *дорожка* [dorojka] kelimesinin fonetik varyantı şeklinde Tatarcaya geç-

⁹ Kol Gali, *Kıssai Yusuf*, Kazan: Tat.kit.neşr., 1983, s. 108.

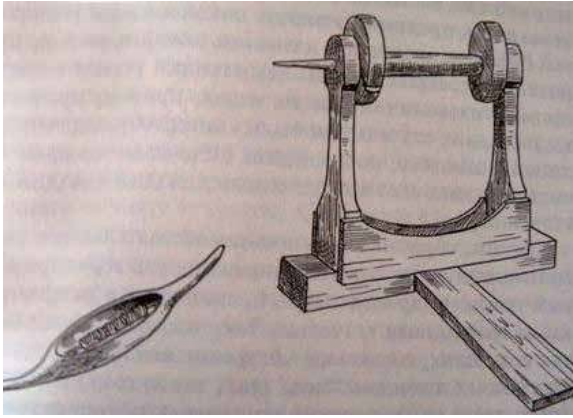

Foto 9. Mekik ve ipliği makaraya sarma aleti.

Foto 11. Kilim. Minzele ilçesi

Foto 10. Kilim. Aktanış ilçesi

Foto 12. Yolluk. Aktanış ilçesi

miş. 'Yere atılan, kumaş parçalarından dokunmuş dar yolluk' anlamındaki *дируга* [diruga] sözcüğü de Rus dilindeki *дерюга* [deryuga] '1. kalın keten iplikten dokulmuş kaba dokuma; 2. kalitesiz kaba dokuma veya giysi' kelimesinin fonetik değişime uğramış varyantıdır; *ычнач* [ıçnaç] *перт.* 'elde dokumak için normalden daha küçük tezgah' Rusça *снасть* [snast] 'cihaz, eşya, aletler' kelimesindedir vb.

Rus dilinden alınıp benimsenmiş sözcükler son dönemlere aittir ve çoğunlukla konuşma dilinde kullanılmaktadır. Mesela, *ковер* [kovyor] sözcüğü ancak konuşma dilinde kullanılır ve *келәм* kelimesinden farklı olarak, duvara asılan, fabrikada üretilmiş ve hazır satın alınan halı anlamına gelir.

Semantik bakımından halıcılık ve dokumacılık terimlerini birkaç guruba ayırarak incelemek mümkündür.

1. Dokuma ve Kilim Türleri

адава, адава [adava, adava] *kld.* kumaş parçalarından veya kalitesiz ketenden dokulmuş palas; *аламыш* [alamış] *sib.* evde dokulmuş palas; *ал дастымал* [al dastımal] *nokr.* uzun dar havlu (Foto 15, 16.); *эдрес палас* [edres palas] *kmşl.* renkli yün iplikten dokulmuş damalı palas (Foto 10, 11.); *балас келәм* [balas

келем] *töm.* renkli iplikten ve kumaş parçalarından dokulmuş yolluk, paspas; *бишни* [bişni] *ti. kaz. ar. - krş.* damalı keten dokuma (Foto 17.); *буй аламыш* [buy alamış] *brb.* çizgili kilim; *дарожкы* [darojki] *fvln.* döşemeye yayılan, kumaş parçalarından dokulmuş uzun dar yolluk; *дируга* [diruga] *srğ. eçk.* yolluk, paspas; *йапма тел.* döşemeye yayılan palas; *йуллык* [yullık] *töm.* yolluk, paspas; *калак келәм* [kalak kelem] *töm. tob.* tezgahta değil, bir tahta yardımıyla dokulmuş uzun yolluk; *кашма* [kaşma] *tmn. fvln.* koyun yününden keçe; *келәм* [kelem] 1. döşemeye serilen, duvara asılan renkli bezekli halı (Foto 14.); 2. *tüb. irt.* yolluk; *кертемәч аламыш* [kertemeç alamış] *brb.* damalı palas; *киез* [kiyez] *nokr.* yün iplikten dokulmuş palas; *олы ала аламыш* [olo ala alamış] *brb.* iri bezekli palas; *палас tvr.* bükülmemiş iplikten dokulmuş keten palas; *тәгәймәт үевшт.* keçe palas; *төшәнчек тара.* dar keçe; *төшәнчек brb.* dar keçe; *тулақ t. y. - krş.* çuha; *түр аламышы* [tür alamışı] *brb.* sekiye serilen yaygı (Foto 18, 19.); *түр юрганы* [tür yurganı] *minz.* konukların oturduğu yere serilen dar palas veya yastık; *чәрзе* [çerge] 1. *kuzn.* koyun yününden keçe; 2. *fvln.* yuların keçeden yapılmış yumusak kısmı; 3. *brb.* kamış hasırı vb.

Foto 13. Kilim. Aktanış ilçesi. (R.R.Sultanova'dan)

Foto 14. Halı. Aktanış ilçesi (R.R.Sultanova'dan).

2. Kullanılan Malzemeler

буй сүс [buy süs] *brn.* ketenin kaliteli, uzun ince telleri; *кишә* [kişe] *mi., döb.* dokumak için hazırlanmış ve karışmaması için örülmüş arış iplikleri örgüsü; *күшә* *b. кишә; мора* [mora] *minz.* keten; *мошко* [moşko] *kuzn., hvln. strl.* keten; *сүс* [süs] *nokr. böre* keten; *тырма* [tırma] *minz.* ipliği ölçme birimi; *үзәк* [üzek] *nokr.* ketenin kaliteli, uzun ince telleri; *үзәк yanı* [üzek yanı] *eşk.* ketenin biraz daha kalitesiz telleri; *чүте* [çüte] *perm.* dokumak için hazırlanmış ve karışmaması için örülmüş arış iplikleri örgüsü; *шеба* [şebe] *tüb. irt.* kalın kastarsız iplik vb.

3. Dokuma Tezgâhi ve Aletleri

арбача [arbaça] *perm.* tezgâhta kücü takılan sopalar; *аюбаши* [ayubaş] *kuzn.* dokunmuş keten veya kilim sarılan ağaç, selvim; *аяк баскыч* [ayak baskıç] *kuzn., lmb.* taban (Foto 8.); *әжил* [cil] *t.y., trh.* arış ipliği ayırmak için kücünün öbür ucuna takılan kısa çubuk; *көре* [köre] kücü; *кылыч* [kılıç] 1. argaçları sıkıştırma aleti, kılıç, tarak (Foto 7.) 2. keteni yumuşatmak için yassı ağaç sopa; *соса* [sosa] mekik (Foto 9.); *табан* [taban] taban (Foto 8.); *тарак* [tarak] tarak; *тәбәлдәрек* [tebelderek] taban; *тәпи* [tepi] *nokr.* taban; *туйәк* [tiyek] *minz.* dokuma tezgâhının bir parçası (?); *тырбыча* [tırbiça] *nokr.* ipliği makaraya sarma aleti (Foto 9.); *урын ағачы* [urin ağacı] *brb.* dokuma tezgâhi (Foto 6.); *урынтық* [urıntık] *t.y. – krş.* keten dokuma tezgâhi; *чәбе чыбыгы* [çebe çibığı] *trh.* kücüye gelen ipliğin karışmaması için geçirilen ince çubuk; *шырт* [şirt] *nokr.* keten tarağı; *ычнач* [ıçnaç] *perm.* normalden daha küçük tezgah vb.

4. İş Akışını ve Usullerini Bildiren Sözcükler

ак чүпләм [ak çüplem] *böre* basma atkı yapıp dokunan beyaz keten; *алмалау* [almalau] *kaz.ar. – krş.* keteni üzerine renkli pamuk veya yün ipliklerle yuvarlak veya eşkenar dörtgen biçiminde nakışlar yaparak dokumak; *әдрәсләп сугу* [edreslep sugu] *minz.* renkli ipliklerle süsleyerek dokumak; *басмалау* [basmalau] *tbl.* dokuma üzerine bezek basmak; *буйлап сугу* [buylap sugu] *perm., dey.* çubuk biçiminde nakışlar yaparak dokumak; *йегерләү* [yegerleü] *nokr.* eğirmek; *йөзекләп сугу* [yözeklep sugu] *çst.* keten dokumanın eski usulü; *калак күтәрәп сугу* [kalak küterep sugu] *minz.* basma atkı yapıp dokumak; *киләп салу* [kilep salu] eğirilmiş ve bükülmüş ipliği yıkamak vb. için çileye sarmak; *киләп сару* [kilep saru] *b. киләп салу;* *кишәләү* [kişeleü] *kaz.ar.* arış ipliklerini karışmaması için örgüye örmek; *күтәрәп сугу* [küterep sugu] *kaz. ar., mat.* basma atkı yapıp dokumak; *күшәләү* [küşeleü] *b. кишәләү; сәкасты ачу* [sekastı açu] *mat., kaz. ar., perm.* keten dokuma tezgâhi kurmak; *сугу* [sugu] dokumak; *сугу* [sugu] dokumak; *тешикә берле итен сугу* [teške berle itep sugu] *minz. tpk.* kılıcın dişlerinden tek bir tel geçirerek, ince, seyrek dokumak; *тирәкләп сугу* [tireklep sugu] *kaz.ar. – mi.* yuvarlak bezekler oluşturarak dokumak; *уймак чүпләм* [uymak çüplem] *kaz.ar. – krş.* basma atkı yapıp dokumanın bir usulü; *чапай* [çapau] *kars.* dokuma üzerine bezek basmak; *чүтеләү* [çüteleü] *perm.* arış ipliklerinin karışmaması için örgüye örmek; *шыртлау* [şirtlau] *nokr.* keten taramak vb.

5. Bezek Adları

аграмат [agramat] *minz., temn., str.* el dokuması ürünlerinin kenarına dikilen, iplikten örülmüş süs, saçak; *борчак чүпләмә* [borçak çüpleme] *kaz.ar. – krş.* ufak çıkıntılı bezek türü; *зийәф* [ziyaf] *çst.* bezek; *зыр* [zir] *m.-kar.* bezek; *йөзек кашы* [yözek kaşı] yuvarlak

Foto 15. Havlu. Udmurtya

Foto 16. Havlu. Udmurtya

çıkıntılı bezek; *сулық* [sulık] *perm.*, *gey.* bezekleri bir birinden ayıran çizgi; *төңгөл* [töngöl] *töm.* el dokuması kilim üzerinde bezek türü (?); *уймак чүпләм* [uymak çüplem] yuvarlak içbükey bezek; *чарык* [çarık] *minz.* el dokuması kilim üzerinde bezek türü (?); *чүпләм* [çüplem] dokumada bezek oluşturmanın bir tekniği (?) vb.

6. Kalitesini, Çeşidini Bildiren Kelimeler

кәрәзле [kerezle] *t.kam.* - *krş.* ufak-ufak çıkıntılı bezekleri olan (beyaz keten); *күтәрмәле* [kütermele] *t.kam.* - *krş.* basma atkı yapıp dokunmuş; *сикертмәле* [sikertmele] *t.kam.* - *krş.* el dokuma keten; *сызмалы* [sızmalı] *t.kam.* - *krş.* bir uzun yol biçiminde bezeği olan; *йүлак келәм* [yulak kelem] *tüb.-irt.* çizgili kilim v.b.

Dokumacılık ve halıcılık terimlerinin önemli bir semantik özelliği şudur ki, aynı kelimeler çoğu defa, somut ve umumi anlamları adlandırmak için kullanılabilir. Bu nitelik fikrimizce bir yandan bu leksikanın eskiliğini gösterir, öbür yandan da söz konusu el sanatının az değiştiğini, aletlerin basitliği, usul ve tekniklerin gelenekselliği korunduğunu göstermektedir. Bunun için dokumacılık ve halıcılık terminolojisi sisteminde eş anlamlı ve çok anlamlı sözcükler yaygındır. Örneğin, yukarıda geçen *palas* kelimesi 'el dokuması havsız kilim, yatak örtüsü, fabrikada

Foto 17. Renkli kumaşlar

üretilmiş ve döşemeye yayılan çok büyük halı, dar uzun yolluk, herhangi bir yaygı' vb. anlamlara gelir ve çok anlamlılığın en parlak misali olabilir. Sinoniminin de çok yaygın olduğunu 'yolluk, paspas' anlamını taşıyan birçok sözcük örneğinde gösterebiliriz: *дарожкы* [darujkı] *hvln.*, *йүллык* [yullık] *töm.*, *дируга* [diruga] *srg. eşk.* vb.

Tatar dilinin dokumacılık ve halıcılık terimleri elbet bunlarla sınırlanmaz. Gözden geçirme şeklindeki bu işimize sonuç olarak şunları belirtmemiz gerekir: sanatın bu alanına ait terimleri toplama, sistemleştirme, türlü açılardan inceleme işlerine devam edilmelidir.

Kısaltmalar:

<i>böre</i>	Böre ağzı
<i>brb.</i>	Baraba ağzı
<i>brn.</i>	Berenge ağzı
<i>çst.</i>	Çistay ağzı
<i>döb.</i>	Döbyaz ağzı
<i>eşk.</i>	Eçken ağzı
<i>gey.</i>	Geyne ağzı
<i>hvln.</i>	Hvalın ağzı
<i>kars.</i>	Karsun ağzı
<i>kaz.ar.</i>	Kazan artı ağzı
<i>kaz.ar. - krş.</i>	Kazan artı kreşenleri ağzı
<i>kld.</i>	Kalda ağzı
<i>kmşl.</i>	Kamışlı ağzı
<i>kuzn.</i>	Kuznetsk ağzı
<i>lmb.</i>	Lembre ağzı
<i>mam.</i>	Mamadış ağzı
<i>mel.</i>	Melekes ağzı
<i>mi.</i>	Mişke ağzı
<i>minz.</i>	Minzele ağzı
<i>m.-kar.</i>	Mordva-Karatay ağzı
<i>nokr.</i>	Nokrat ağzı
<i>perm.</i>	Perm ağzı
<i>sib.</i>	Sibirya diyalekti
<i>srg.</i>	Sergaç ağzı
<i>str.</i>	Sterletamak ağzı
<i> tara.</i>	Tara ağzı
<i>tbl.</i>	Tobol ağzı

Foto 18. Kilim. Aznakay ilçesi. Üçelli köyü. Sabirova Mahinur tarafından 1956-1958 yıllarında dokulmuş. Boyutları: 410 cm. x 68 cm. Yan kenarları sarmalı. Aynı teknikte yapılan öbür kilimin kenarları saçaklı.

temn.	Temnikov ağzı
t.kam. – kış.	Tüben Kama kreşenleri ağzı
töm.	Tömen ağzı
trh.	Tarhan ağzı
tüb. irt.	Tüben İrtiş ağzı
tpk.	Tepekey ağzı
tvr.	Tevriz ağzı
t.y.	Tau yağı ağzı
t.y. – kış.	Tau yağı kreşenleri ağzı
yevşl.	Yevşte-Çat ağzı

Kaynaklar

- Ahmetyanov, R. G. (2001), *Tatar Telenen Kıskaçça Tarihi-etimologik süzlege*, Kazan, Tat. kit. neşr., 272 b.
- Aliyeva, K. (2009), *İstoki i Evolyutsiya Hudojestvennoy Kulturi Tyurkskih narodov: Materialı Mejdunarodnoy Naučno-praktičeskoj Konferentsiyı, Posvyaşşennoy 150-letiyu so Dnya Rojdeniya Pedagogoprosvetitelıya, hudojnika Ş.A. Tagirova* (Kazan, 17-18 aprelya 2008 g.), Kazan, s. 392.
- Bayazitova, F. S. (2006), *Nokrat söyleşe. Ruhi miras: gailė-könküreş hem yola terminologiyese. Föklor*, Kazan: 'Dom peçatı' neşr., 240 b.
- Dulskiy, P. (1925), *İskusstvo Kazanskiñ Tatar*, Moskva: Tsentralnoye İzd.-vo narodov SSSR, s. 19.
- İz glubini stoletiy (2004), Kazan: Tatar. kn. izd.-vo, s. 271.
- Kol Gali (1983), *Kissai Yusuf*, Kazan: Tat.kit.neşr., 541 b.
- Lihachev, A. F. (1876), *Bitoviye Pamyatniki Velikoy Bulgarii – Trudi II Arheologičeskoğo syezda*, T I, M.
- Muhamedova, R. G. (2008), *Tatari-Mışari: İstoriko-etnografičeskoje İsledovaniye*, Kazan: Magarif, s. 295.
- Safina F. Ş. (1976), «Tkatskiye Stani Tatar», *İz İstorii Kulturi i Bita Tatarskogo Naroda i Yego Predkov*, Kazan, s. 99-105.
- , F. Ş. (1976), «Beloye Branoye Tkaçestvo v Rayonah Zakazanya», *İz İstorii Kulturi i Bita Tatarskogo Naroda i Yego Predkov*, Kazan, s. 147-150.
- , F. Ş. (1996), *Tkaçestvo Tatar Povolıya i Urala*, Kazan: Fen, s. 205.

Foto 19. Kilim. Aznakay ilçesi.

- Valeyev, F. H., G. F. Valeyeva - Suleymanova (1987), *Drevneye İskusstvo Tatarii*, Kazan: Tatar. kn. izd.-vo, s. 171.
- , F. H. (1984), *Narodnoye Dekorativnoye İskusstvo Tatarstana*, Kazan: Tatar. kn. izd.-vo, s. 132.
- , F. H. (1969), *Ornament Kazanskiñ Tatar*, Kazan: Tatar. kn. izd.-vo, s. 202.
- Valeyeva, D. K. Valeyeva (1983), *İskusstvo Voljskiñ Bulgar (X – naç. XIII v.v.)*, Kazan: Tatar. kn. izd.-vo, s. 132.
- , D. K. (2003), *İskusstvo Voljskiñ Bulgar Perioda Zolotoy Ordı (XIII – XV v.v.)*, Kazan: Fiker, s. 240.
- , G. F., Valeyeva-Suleymanova (1995), *Dekorativnoye İskusstvo Tatarstana*, Kazan: Fen, s. 188.